

BÉRESI ÁKOS

„Szökések a köztársaságból”: a keletnémet Republikflucht – egyéni sorskérdés vagy politikai ellenállás?

Bár a határsértés, az ország illegális elhagyása a szovjet keleti blokk összes államában súlyos bűncselekménynek minősült, nincs még egy szocialista állam, amelynek országimázsát akár a kortársak, akár az utókor szemében olyannyira meghatározta volna ez a jelenség, mint éppen a Német Demokratikus Köztársaságét. A berlini falat, amely az ország egyik jelképévé vált, épp a „köztársaságból való szökés”, azaz a Republikflucht megakadályozására építették 1961. augusztus 13. után. Ugyancsak döntően befolyásolta az NDK megítélését, hogy a két Berlint elválasztó határ mentén a keletnémet határőrség rendszeresen ölt, és számos áldozatuk halálát a határ nyugati oldalán lakók jól láthatták. A belnémet határral és a berlini fallal foglalkozó tetemes szakirodalom szerint összesen több mint hatezer embert lőttek agyon szökési kísérlet közben.¹ Ez a szám a belnémet határ egészére vonatkozik, Berlinben „mindössze” kétszázötven ember halt meg szökési kísérlet közben. Mindamellet érthető, hogy az NDK-val foglalkozó szak- és szépirodalmi művek, filmek igen tetemes része foglalkozik a határsértés kérdéskörével.

Tanulmányom alapkérdését a címben tulajdonképpen már feltettem: mi is a Republikflucht? A magánjellegű problémákra adott, messzemenően egyéni válasz, vagy pedig a korabeli nyugatnémet terminológiával élve „lábbal történő szavazás”,

¹ Sven Felix KELLERHOFF–Dietmar ARNOLD: *Die Fluchttunnel von Berlin* [Berlini menekítő alagutak], Propyläen Verlag, Berlin, 2009. 10.

azaz a Német Demokratikus Köztársaság politikai és gazdasági rendszerével szembeni elégedetlenség kifejeződési formája? Tekinthesük-e társadalmi ellenállásnak?

Kérdés persze, hogy mit tekinthetünk politikai tiltakozásnak. A legegyszerűbb válasz nyilván az, hogy amit a tett elkövetője annak tekint. De tudhatjuk-e, hogy az elkövető mit gondolt a cselekmény pillanatában? Megismerhetőek-e a valós motivációi? Sajnos se a sikeres, se a sikertelen szökevények egykorú vallomásai nem tekinthetők ilyen szempontból valódi információértékkel bíró válasznak. Akit szökési kísérlet közben elfogtak, nyilvánvalóan nem súlyosbította azzal a helyzetét, hogy tette motivációjaként a rendszerrel szembeni ellenszenvét adta volna meg. Ezzel szemben a sikeres szökevény a nyugati hatóságok előtt inkább igyekezett önmagát politikai üldözöttként beállítani, hiszen ettől remélt előnyt. De egyik sem visz közelebb a valódi motivációhoz. Ugyanígy az utólagos visszaemlékezések sem feltétlenül tárják fel előttünk az akkori valós okokat – bár az összes eddig felsorolt forrástípus érdekes a számunkra.

De a kérdés megvizsgálható más érintettek szempontjából is; hiszen minden egyes szökési eset az elkövetőn túl számos egyéb személyt és szervezetet érintett közvetett vagy közvetlen módon. A teljes képhez szükségünk van a „másik oldal” álláspontjának ismeretére, azaz hogyan tekintettek a keletnémet állami szervek, illetve a titkosszolgálat a Republikflucht jelenségére, illetve az egyes eseteire. Véleményem szerint csak egy ilyen komplex elemzés alapján alakíthatunk ki valamiféle álláspontot. A továbbiakban erre teszek kísérletet.

A kifejtés során elsősorban a Magyarországon keresztül történt sikertelen szökési kísérletekre támaszkodom. A magyarországi szál nem csupán a hazai olvasóközönség számára érdekes: a keletnémet állambiztonság is kiemelt jelentőséget tulajdonított hazánknak, lévén már az ötvenes évek végétől az egyik legnépszerűbb idegenforgalmi célországnak számított az NDK-ban.

A Republikflucht és a jog

A Német Demokratikus Köztársaság büntető törvénykönyvének 213. paragrafusa foglalkozott a „törvénytelen határátlépéssel”. E jogszabályt szükséges részletesen bemutatnom, mivel döntő hatással volt a továbbiakban leírtakra. Először is rendelkezett arról, hogy aki törvénytelen módon átlépi az NDK államhatárát, illetve az ország területén vagy azon átutazva megsérti a helyi jogszabályokat, két évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető. Ez az első cikkely tehát *nem* NDK állampolgárokra vonatkozott, viszont mindenkire, aki segített a szökések előkészítésében vagy megvalósításában, azokra igen. A további cikkelyek azonban kifejezetten a keletnémet polgárokkal szemben alkotott jogszabályok voltak: a 2. cikkely szerint „ugyanaz a büntetés [értsd: két évig terjedő szabadságvesztés] sújtja azt az NDK állampolgárt, aki nem vagy nem a kijelölt időn belül tér vissza az NDK területére”. A törvény talán legfontosabb cikkelyét a súlyosbító körülmények jelentették, amelyek a kiszabható büntetés mértékét egytől nyolc évig terjedő szabadságvesztésre emelték. Ezek az alábbiak voltak: „emberélet veszélyeztetése; fegyver vagy egyéb veszélyesnek minősülő eszköz viselése; „különös intenzitás” (ez utóbbit egyébként a jogszabály egyáltalán nem próbálta alaposabban körülírni, így végső soron a hatóság bárkire ráfoghatta); rejtekhely alkalmazása; hamis és hamisított iratok használata; végül pedig, ha már korábban elítélték törvénytelen határátlépésért. Természetesen a cselekmény előkészülete is büntetendőnek minősült.²

A jogszabály úgy épült fel, hogy a szökevény és az őt támogató „szökéssegítő” egyaránt – legalábbis a Német Demokratikus Köztársaság területén – büntethető legyen, a büntetések rendkívüli mértéke pedig elméletileg kellő visszatartó erőt képviselt. Ugyanakkor a nyugati kormányzatok éppen e jogszabályra és főként annak betartatására vonatkozóan nevezhették az NDK-t jogtipró, az emberi jogokat semmibe vevő államalakulatnak.

² Strafgesetzbuch der DDR, 213. §, „Ungegesetzlicher Grenzübertritt” [Az NDK büntető törvénykönyve, 213. §, „Tiltott határátlépés”]

Erre a jogalapot az ENSZ 1948-ban ratifikált Általános Emberi Jogok Nyilatkozata jelentette, egészen pontosan annak 12–14. bekezdései, amelyek kimondták, hogy minden embernek elidegeníthetetlen joga, hogy szabadon megválaszthassa lakó- és tartózkodási helyét, ezenkívül kimondta, hogy saját hazája területét bármikor szabadon elhagyhatja, illetve oda bármikor szabadon visszatérhet.³

Noha az 1948-as nyilatkozatot a Szovjetunió vonakodott aláírni, az 1949-ben létrejött NDK pedig szintén nem tette meg, annak bevezető része egyértelműen kinyilvánítja, hogy az ENSZ tagállamai a benne foglaltakat a Föld összes lakójára nézve alapjogoknak tekintik, és az aláíró országoknak törekedniük kell arra, hogy a nyilatkozatot el nem fogadó országok polgárai is részesedjenek ezekből a jogokból. Vagyis e jogértelmezés szerint a keleti blokk egyéni mozgásszabadságot korlátozó utazási törvényei lényegében mind megsértették az emberi alapjogokat – ami egyben azt is jelentette, hogy az innen valamely nyugati államba kijutó személyek nemcsak hogy jogosultak voltak menekültstátuszért folyamodni, hanem a nyugati államok hatóságainak támogatniuk is kellett őket.

1975-ben Helsinkiben, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróokmányában (amely az államok közti normális kapcsolatok állandósítására törekedett) szintén kitértek a magánszemélyek közti kapcsolattartás formáira.⁴ Figyelemre méltó, hogy a dokumentum e szakaszában igen jelentős részben a családtagok közti kapcsolattartás formáira fordított figyelmet – egy olyan kérdésre, amely keletkezése idején elsősorban a két Németország között jelentett problémát (jóllehet, kisebb mértékben egyéb országokban is létezett). A záróokmány ilyen téren mindenképpen egyszerűsíteni kívánta a más államok területére való utazást, azonban ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy a szocialista blokk országainak polgárai szabadabban utazhattak volna külföldre.

³ Universal Declaration of Human Rights, 12–14. art. [Általános Emberi Jogok Nyilatkozata, 12–14. cikk.]

⁴ *Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act*, Helsinki, 1975, Co-operation in Humanitarian and other Fields; 1. Human Contacts.

Egy elhúzódo német határválság

Az úgynevezett belnémet határ alapjait a második világháborús győztesek rakták le a jaltai és potsdami konferenciákon, amikor kijelölték a legyőzött Németországot megszálló hadseregek szektorhatárait, melyek évtizedek, gyakran évszázadok óta létező gazdasági, kulturális és személyes kapcsolatrendszereket vágtak ketté. A háború után, 1945–1946-ban ezeken a határokon a megszálló erők katonai rendőrsége szigorú ellenőrzést végzett. Bár ez a nyugati megszállók zónái között a későbbiekben egyre inkább jelképpé vált, a szovjet és nyugati szektorok közti forgalmat egyre szigorúbban ellenőrizték. A szektorok közti mozgás ennek ellenére rendszeresnek volt mondható, különösen a négyhatalmi megszállás alatt álló egykori birodalmi fővárosban, Berlinben.⁵ Ez többnyire kétirányú ingázást jelentett, mivel a lerombolt ország egyes részei között ekkor még nem volt jelentős különbség.

Az ötvenes években az NSZK-ban nagy mértékű gazdasági fellendülés következett be, amit már a kortársak is „német csodának” neveztek: a totális háborús pusztulás után alig tizenkét évvel, 1957-ben a nyugatnémet gazdaság képes volt túlszárnyalni az 1939-es év, azaz az utolsó békeév mutatóit.⁶ Az NDK-ban a szocialista tervgazdaság erre nem volt képes: a szocialista jóléti államot ígérő hangzatos jelszavak ellenére az ötvenes években az országban inkább gazdasági pangás volt, és az évtized végére az ország menthetetlenül lemaradt Nyugat-Németországhoz képest. Ennek következtében a negyvenes években még kétoldalú ingázás egyre inkább az NDK-ból nyugatra tartó kivándorlássá változott. Az évtized végére az összes kivándoroltak száma immár elérte a félmillió főt, ami a mindössze tizenhétmilliós NDK számára komoly emberveszteséget jelentett.⁷

A keletnémet vezetés erőszakkal válaszolt erre: 1952-re a két Németországot elválasztó határ mentén az NDK vezetése kiépí-

⁵ Sven Felix KELLERHOFF–Dietmar ARNOLD: I. m. 25.

⁶ ORMOS Mária: *Németország története a XX. században*, Rubicon Könyvek, Budapest, 2008.

⁷ Sven Felix KELLERHOFF–Dietmar ARNOLD: I. m.

tette a vasfüggöny legkeményebb határszakaszát, a „belnémet határt”, amelynek mentén nagyjából egy kilométeres halálzónát jelöltek ki, amelyen belül az illetéktelenül tartózkodókra tűzparancs volt érvényben.⁸ Ezzel együtt a fentiekben már ismertetett szabályok is kriminalizálták az ország illegális elhagyását.

A belnémet határ azonban csak részleges megoldást jelentett, ugyanis a négyhatalmi megszállás alatt álló Berlinen belül a számtalan utcán még mindig aránylag szabadon át lehetett jutni az NDK területéről a nyugati szektorokba – így a kelet-berliniek tömegei akár napi szinten találkozhattak a nyugati gazdaság eredményeivel. Ugyanakkor a város nyugati felében élők is akár ugyanilyen rendszerességgel juthattak be az NDK területére, ahol értesülhettek az ottani mindennapokról.

Az NDK Nyugat-Németországgal szembeni gyanakvásának nagyon is megvolt az alapja: az NSZK-ban és Nyugat-Berlinben több olyan csoport is létrejött, amelyek kifejezetten az NDK elleni küzdelmet tűzték a zászlajukra: ilyen volt az amerikai megszálló erők által 1946-ban létrehozott rádióadó, a RIAS, amely a Szabad Európához hasonlóan a szocialista rendszer visszaságait igyekezett leleplezni, bár azzal ellentétben csak az NDK-ba sugárzott.⁹ Ugyancsak NDK-ellenes szervezet volt a Szabad Jogászok Vizsgálóbizottsága, illetve az Embertelenség Elleni Harccsoport (KgU).¹⁰

Az első szervezet, a Szabadságszerető Jogászok Vizsgálóbizottsága (Untersuchungsausschuss Freiheitlicher Juristen = UFJ) jogtanácsot és alkalomadtán jogi segítséget adott azoknak a keletnémet állampolgároknak, akik hazájukban valamilyen formában üldöztetésnek voltak kitéve. Lényegében azokat az alapvető emberi szabadságjogokat segítettek nekik kiharcolni, amelyektől az állam megfosztotta őket. A legtöbb esetben a jogi segítség nagy nyilvánosságot kapott, ami természetesen

⁸ Uo.

⁹ Sven Felix KELLERHOFF–Bernd von KOSTKA: *Kémek fővárosa, Berlin*, Jószyöveg Kiadó, Budapest, 2012. 159–161.

¹⁰ Untersuchungsausschuß Freiheitlicher Juristen (UFJ), illetve Kampfgruppe gegen Unmenschlichkeit (KgU).

az NDK számára igen veszedelmessé tette a szervezetet.¹¹ Mivel ilyen alapon csakis saját jogsértő gyakorlatuk beismerésével támadhatták volna meg a szervezet tevékenységét, inkább koholt vádak alapján indítottak támadásokat ellene: az *Alvilág szolgálatában* [*Im Dienste der Unterwelt*] című propagandabrosúrában a CIA által finanszírozott kém szervezetnek titulálták, amely hálózatot próbál kiépíteni az NDK területén, és ebbe zsaroló módszerekkel toborozza a híveket, például nyugat-berlini menekülttáborokban toboroz, kihasználva az ott élő keletnémet menekültek nyomorát. Alapítójáról, Horst Erdmannról pedig leírták, hogy szélhámos, ráadásul egykor a náci Hitlerjugend és a Német Munkafront (azaz helyesen a Birodalmi Munkaszolgálat) „egyik vezetője volt”.¹²

A nyugat-berlini Embertelenség elleni Harccsoport (Kampfgruppe gegen Unmenschlichkeit) szabotázsokkal és kisebb tiltakozó akciókkal harcolt az NDK-ban: például bűzbombákat robbantottak pártrendezvényeken, vagy rendszerellenes szórólapokat osztogattak. Velük szemben a fellépés aránytalan volt: egyik tagjukat, a tizennyolc éves Ludwig Laynét 1950-ben szórólaposztás közben tartóztatták le Kelet-Berlinben, majd egy szovjet hadbíróság kémkedésért és szovjetellenes tevékenységért halálra ítélte. 1952-ben Moszkvában, a Butyirka börtönben kivégezték.¹³

Az NDK propaganda Nyugat-Berlint, és egyáltalán Nyugat-Németországot veszedelmes helynek igyekezett bemutatni, ahol a keleti kisember naivitását kihasználó nagystílű gonosztevők uralkodnak, ahogyan ez szemléletesen meg is jelent olyan kiadványokban, mint a fentebb említett *Az alvilág szolgálatában*, amelynek címlapján egy megvezetett kisember mögött a korszak gengszterfilmjeit idéző bajuszos gengszter látható szipkás cigarettával; de például a *Kémkedés dzsungelében*, *Nyugat-Berlin* [*Spionage-Dschungel Westberlin*] című füzetnek már a címe is beszédes.

¹¹ Sven Felix KELLERHOFF–Bernd von KOSTKA: I. m. 163–167. (Az UFJ 1969-ig működött, ekkor beolvasztották az Össznémet Intézetbe [Gesamtdeutsches Institut].)

¹² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) 4.1. A-3482/1, 3.

¹³ Sven Felix KELLERHOFF–Bernd von KOSTKA: I. m. 181.

A fal

1961 nyarán egy hosszú huzavona ért véget, amikor Walter Ulbricht hivatalosan bejelentette, hogy „senkinek nem áll szándékában falat építeni”: a két Berlin közti nehezen ellenőrizhető mozgás és a nagyarányú elvándorlás miatt a keletnémet vezetés már régóta szerette volna körülzárni Nyugat-Berlint. Erre azonban a szovjet-nyugati viszony bonyolult változásai miatt hosszú ideig nem kapott engedélyt Moszkvától. Ebben a tanulmányban semmiképp nem vállalkozhatom az okok akár csak felületesebb ismertetésére, legyen elég annyi, hogy 1961. augusztus 13-án Berlin belvárosában, illetve a Nyugat-Berlint az NDK vidéki régióitól elválasztó határszakaszokon a belnémet határhoz hasonló megerősített határzárat hoztak létre, és egyben a belnémet határ menti intézkedéseket (például a halálos tűzparancsot) a berlini határra is kiterjesztették.¹⁴

Ezzel új fejezet nyílt a Republikflucht történetében, hiszen az utolsó könnyen átjárható határ is megszűnt a két német állam között. A fal, amelyet egyébként a keletnémet propaganda már egy nap után el is nevezett „Antifaschistischer Schutzwall”-nak, azaz „antifasiszta védőfal”-nak, valójában egy többlépcsős védelmi rendszert jelentett, amelynek legkülső szakaszán aknamező, szögesdrót- és betonakadályok, géppuskafészek, mesterlövésztornyok és kutyás járőrök várták a szökni szándékozókat. A tornyokban posztoló mesterlövészek parancsa úgy szólt, hogy minden határsértőre halálos lövést adjanak le.

A szökési kedv persze nem csökkent, hanem új utakat kerestek. Például autókban kialakított rejtékhelyeken próbáltak átjutni a határon. Mások alagutakat ástak, amelyek közül az egyik leghíresebből, a Tunnel 57 nevű alagútról a nyugatnémet *Der Spiegel* szinte egyidejűleg közölt egy hosszabb cikket.¹⁵ Még olyan is volt, aki az U6-ost, a nyugat-berlini földalatti egyik vonalát használta szökésre, amelynek három állomása (melyeken a szerelvények persze megállás nélkül haladtak át) Kelet-

¹⁴ Uo.

¹⁵ *Der Spiegel*, 1964/42., Tunnelflucht. [Menekülés az alagútban]

Berlin területére esett.¹⁶ De még olyan határőr katona is akadt, aki ellopott egy páncélkocsit, nekihajtott a falnak, és a túloldalon kimászott.¹⁷ Azaz a szökési módszerek rendkívül változatosak voltak. A fal megkerülésének további módja volt, hogy a tényleges szökési kísérletet nem az NDK területén hajtják végre.

A Szövetségi Köztársaság és a Republikflucht

A második világháború után a német gazdaság minden megszállási zónában egyformán romokban hevert. Ezek a sebek 1949-ben, a Német Szövetségi Köztársaság megalakulásakor még nagyon is léteztek, főleg a háborús emberveszteséget nem sikerült pótolni. Ezért Nyugat-Németország az ötvenes években krónikus munkaerőhiánnyal küzdött. Az ország gazdasági fellendülését csakis a folyamatos bevándorlás fedezhette. Ez azt is jelentette, hogy a korszak német társadalma is jóval elnézőbb volt a bevándorlókkal szemben, mint akár a 20. század első felében, akár a század utolsó negyedében. Ez nemcsak az NDK irányából ösztönözte a bevándorlást, hanem Európa szegényebb vagy gazdaságilag elmaradottabb régióiból – például a Balkán vagy Törökország irányából.

1965-től ráadásul az NSZK-ban 1935 óta először jelentek meg munkanélküliségről szóló híradások a sajtóban, így a bevándorlásra is egyre gyakrabban tekintettek problémaként – noha az erről szóló írások inkább a nagyszámú török bevándorlóról és a balkáni vendégmunkások beilleszkedési nehézségeiről beszéltek. A Német Demokratikus Köztársasággal szembeni attitűdöt alapvetően a lakossággal szembeni szimpátia, illetve a rendszerrel szembeni antipátia határozta meg. Ugyanakkor az is látszik, hogy a bonni kormányzat törekedett az NDK-val minél stabilabb viszonyt kialakítani, ami egyébként a kelet-német félnek is érdeke volt. Ezt a Republikfluchttal szembeni viszonyulás is tükrözte: míg az ötvenes-hatvanas években a szökéseket gyakran hatósági szervek is segítették (például a

¹⁶ Sven Felix KELLERHOFF–Dietmar ARNOLD: I. m. 33.

¹⁷ Uo. 30.

Szabadságszerető Jogászok Vizsgálóbizottsága gyakran tanácsolta azt ügyfeleinek, hogy ne térjenek vissza kelet-németországi otthonukba), addig a hetvenes években már azt látjuk, hogy a nyugatnémet nagykövetségek már csak az esetben fogadták be keletnémet polgárok menekültstátusz iránti kérelmét, ha azt valamely nyugati ország területén adták be. A szocialista országokban működő követségek az ilyen kérvényeket még akkor is elutasították, ha azt egy nyugatnémet állampolgár támogatta – ahogy azt e tanulmány egy későbbi eseténél látni is fogjuk.

Ennek oka elsősorban a keletnémet féllel való normális kapcsolat fenntartása volt, de nem zárható ki az a mögöttes, ki nem mondott szándék, hogy ezzel jelentősen csökkentsék a keletnémet menekültek számát.

A Republikflucht exportja

A fal megkerülésének egy további lehetősége a külföld volt. A második világháborút követő időszakban a nemzetközi turizmus világszerte hatalmas mértékben fellendült, a tömegturizmus jelensége lényegében az ötvenes évekkel jelent meg. Ugyanebben az évtizedben a Német Szövetségi Köztársaság is egyike lett a világ legjelentősebb turisztikai kibocsátó államainak, sőt a nyugatnémet polgárok egyre inkább a jólét egyik nélkülözhetetlen elemeként tekintettek a külföldi nyaralásra. Az NDK ugyan igyekezett elzárni polgárait a nyugatról érkező információktól, de ezt teljes egészében nem tehette meg: a nyugatnémet rádió- és televízió-adásokat az ország összes nagyobb településén lehetett fogni, és a sajtótermékek is elég sok emberhez jutottak el ahhoz, hogy hatást gyakorolhassanak.

Vagyis az NDK vezetése a szocializmuson belüli jóléti rendszer látszatának megteremtése érdekében kénytelen volt kiengetni polgárait legalább a baráti szocialista országokba, amit a hatvanas évek elejétől meg is tett: 1960-tól az NDK állampolgárok rendszeresen utaztak nyaralni Csehszlovákiába, Lengyelországba, Magyarországra és Bulgáriába, illetve a

Szovjetunióba. Elméletileg Románia is nyitva állt volna, gyakorlatilag azonban Ceaușescu országa még a keleti blokkon belül sem számított igazán kívánatos célországnak – jellemzően inkább csak tranzitorszádként szolgált Bulgária jóval népszerűbb nyaralóhelyei felé.¹⁸

1961. augusztus 13-át követően, mivel a két Németország közti átjárható határszakaszok eltűntek, a szökésre készülők számára egyre inkább az olyan megoldások látszottak kivitelezhetőnek, hogy valamely szocialista ország nyaralóhelyéről indulva próbáljanak átjutni egy blokkon kívüli országba, majd onnét továbbutazva érik el az NSZK-t.

A problémát természetesen az Állambiztonsági Minisztérium is gyorsan felismerte, és valószínűleg már 1961–1962-től elkezdtek gondolkodni a megoldáson. Végül 1963. június 23-án Erich Mielke állambiztonsági miniszter, valamint a magyar Belügyminisztérium állambiztonsági csoportfőnökségének egyik vezetője, Pap János aláírtak egy együttműködési megállapodást, amely lehetőséget biztosított arra, hogy az Állambiztonsági Minisztérium minden évben operatív csoportokat küldjön Magyarország olyan területeire, ahol nagyobb számban fordulnak elő keletnémet turisták – azaz Budapestre és a Balatonhoz, lévén ezek az NDK nyaralók nagyon kedvelt célterületei voltak, amelyeket ráadásul a nyugatnémet utazóközönség is az ötvenes évek eleje óta felfedezett magának.¹⁹ Egy hasonló megállapodást 1964-ben Bulgáriával is aláírtak, ahol az operatív csoport központja kezdetben Várna, majd Burgasz volt – Szófiába csak a hetvenes évektől tartották szükségesnek operatív tisztt küldését.²⁰ Lengyelországban csak 1974-ben írtak alá ilyen megegyezést, Csehszlovákia esetében pedig egészen 1977-ig vártak, holott a legnagyobb számban ide utaztak keletnémet állampolgárok. A forrásokból azonban kiderül,

¹⁸ Monika TANTZSCHER: *Die verlängerte Mauer. Die Zusammenarbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt-Staaten zur Verhinderung der „Republikflucht“* [A meghosszabbított fal. A Varsói Szerződés országai biztonsági szerveinek együttműködése a szökések megakadályozása érdekében]. Bundesbeauftragter der Ehemaligen Stasi-Unterlagen, Berlin, 1998. 90.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

hogy a keletnémet titkosszolgálat írásbeli megállapodás nélkül már a hatvanas évektől rendszeresen küldött operatív tiszteket Prágába, Karlovy Varyba, Pilsenbe, és Mariánské Lázně-ba.²¹ Úgy tűnik, a csehszlovák állambiztonság segítőkész volt, hiszen komolyabb fennakadásoknak nincs nyoma. Egyedül az 1968-as prágai tavasz jelentett zavart a két ország ilyen jellegű együttműködésében (ekkor egy éven keresztül az NDK-ból nem lehetett magánúton Csehszlovákiába belépni, nyaralni pedig 1969-ben egyáltalán nem lehetett az ország területén). Valószínűleg a viszonylag kései szerződéskötésnek is a csehszlovák vezetéssel szembeni bizalmatlanság lehetett az oka.

Ezeknek az operatív csoportoknak az elnevezése mindenütt azonos volt: „Operativ-Gruppe zur Bekämpfung des organisierten Menschenhandels”, azaz „a szervezett emberkereskedelem leküzdésére létrehozott operatív csoport”²² – ami pontosan megmutatja ennek a műveleti tevékenységnek a súlypontját.

A keletnémet szervezetek aggályosnak tartották a kelet- és nyugatnémetek, illetve az egyéb német nyelvű államok (Ausztria, Svájc, vagy akár Luxemburg) polgárai közti kapcsolatfelvétel minden formáját – erre egyébként a „politikai-ideológiai diverzió” kifejezést használták.²³ Ez önmagában azt az érzetet kelti, mintha a német nyelvű kapitalista országok polgárai kimondottan tudatosan törekedtek volna arra, hogy a Német Demokratikus Köztársaság polgáraiban elültessék a házájukkal szembeni ellenszenvet, amely különböző államellenes bűncselekményekhez vezet. Ezek között persze előkelő helyen szerepelt a Republikflucht, de ugyanígy tartottak az NSZK titkosszolgálat, a Bundesnachrichtendienst számára végzett kémtevékenységtől is.

A feltételezés az állambiztonsági szervek logikáját követve talán elfogadható, ugyanakkor a ma már ismert tények alap-

²¹ Uo.

²² Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (a továbbiakban BStU) HA XX. Nr. 8780, az éves zárójelentések címlapjain.

²³ BStU HA XX. Nr. 8780, minden éves zárójelentés egyik fejezetének címe.

ján nem tűnik valószínűnek, hogy a Bundesnachrichtendienst komoly adófizetői pénzeket költött volna arra, hogy nyaraló keletnémet állampolgárokat próbáljon meggyőzni a nyugatnémet életforma magasabbrendűségéről. Már csak azért sem, mert a nyugatnémet turisták minden komolyabb erőfeszítés nélkül, ingyenesen is megtették ezt: a közös nyaralóhelyeken egyszerűen látványosan gazdagabbak voltak, ami már önmagában is elegendő bizonyíték volt a nyugatnémet állam sikerességére, ahogyan az ártalmatlan beszélgetések is egy jobb, élhetőbb Nyugat képét erősíthették a keletnémetekben.²⁴

Mindamellett nem tudhatjuk, mennyiben járult hozzá az úgynevezett „politikai-ideológiai diverzió” a Magyarországon (illetve egyéb külföldi országokban) elkövetett szökési kísérletekhez. Az Állambiztonsági Minisztérium szerint erősen, az utókorból visszatekintve azonban inkább úgy tűnik, hogy ez téves feltételezés volt. A keletnémetek ugyanis a szocialista külföldön ugyan valódi nyugatnémetekkel és az általuk képviselt anyagi kultúrával is találkoztak, ám a nyugatnémet életformát – mint azt fentebb már említettem – számos egyéb forrásból ismerhették.

A személyes viszony a nyugat- és keletnémetek között sokkal realisabb kockázatot jelentett, főleg mert sok nyugati mindent elkövetett, hogy az NDK-ban élő rokonait kijuttassa az NSZK-ba.

Érdekes kérdés, hogy milyen nagyságrendű jelenségről beszélhetünk. Slachta Krisztina *Megfigyelt szabadság* című könyvében 1963–1989-re aránylag pontos adatokat közöl a Magyarországon keresztül szökni próbáló keletnémetekre vonatkozóan, amelyek egyébként a Stasi jelentésein alapulnak.²⁵ Ebből látszik, hogy a hatvanas évektől a nyolcvanas évek végéig a szökési kísérletek száma egy-egy szezonnal nagyon ritkán haladta meg a százat, és 1988-ig sosem érte el a kétszáz főt, ami a hazánkban nyaraló keletnémet turisták számához ké-

²⁴ BStU HA XX. Nr. 8780, 90.

²⁵ SLACHTA Krisztina: *Megfigyelt szabadság. A keletnémet és magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon 1956–1990*. Kronosz Kiadó, Budapest, 2016. 200.

pest elenyészően kevés (ugyanis már a hatvanas években száz-ezres tömegekről beszélünk). Az egyéb szocialista országokra vonatkozóan ugyan nem ismerünk ennyire pontos adatokat, de vélhetően Bulgáriában és Csehszlovákiában is csupán ilyen kis számú szökevényről beszélhetünk évente.

Embercsempészek

A szökési ügyek a legritkább esetben egyszemélyes vállalkozások, majdnem minden esetben kaptak valamiféle segítséget. Ez a segítség sok esetben valamilyen rokon vagy barát volt, de az is gyakran előfordult, hogy professzionális szökéssegítő, azaz Fluchthelfer segítségét vették igénybe. Nyugat-Németországban már a berlini fal megépítése előtt is dolgoztak olyan magán-emberek vagy szervezetek, amelyek kimondottan azzal foglalkoztak, hogy kijuttassanak embereket a Német Demokratikus Köztársaságból. Ez persze soha nem számított legális vagy bejegyzett tevékenységnek, hiszen az NSZK törvényeit is megszegték, azonban a nyugati hatóságok általában szemet hunytak felette.

A legnevezetesebb szervezet, Kay és Otto Mierendorff „csempésbandája” valamivel később, a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején tevékenykedett – az átlagos szökéssegítőknél jóval hosszabb ideig, ami ügyességüket bizonyítja, hiszen a többség legfeljebb két-három sikeres szöktetés után lebukott. Kay Mierendorff ezzel szemben nemcsak hogy hosszú ideig folytatta a tevékenységét, de 1973-ban még azt is megengedte magának, hogy teljes névvel cikket közöljenek róla a *Der Spiegel* című nyugatnémet lapban,²⁶ ami egy aktív szöktető esetében igen merész húzás volt. Mierendorff persze nem egyedül dolgozott, bár arra gondja volt, hogy leendő „ügyfeleivel” személyesen is beszéljen még az akció előtt.²⁷ Mierendorff amolyan igazi vagány volt, aki a szöktetést az ügy szeretete mellett elsősorban

²⁶ *Der Spiegel*, 1973/45. Fluchthelfer, bzw. Ausschleusen [Meneküléssegítők, illetve csempészet].

²⁷ Sven Felix KELLERHOFF–Bernd von KOSTKA: I. m. 169.

valószínűleg az izgalom kedvéért csinálta. Anyagi nehézségei nem voltak, Nyugat-Berlinben sikeres, igen jól jövedelmező cége volt. Amolyan modern westernhősként viselkedett, kivéve, hogy nem használt fegyvert az akciói során. Még akkor sem, ha a keletnémet sajtó azt állította róla, hogy „a zavaró nehézségeket általában egy golyóval intézi el”, a Mierendorff-klánon belül (sic!) pedig az a szólás járta, hogy „Kay élesre töltötte a fegyverét”.²⁸ Egy Hartmut Richter nevű férfi például azt követően kezdett szöktetőként dolgozni, hogy 1963-ban a berlini Teltow-csatornát átúszva sikerült megszöknie az NDK-ból. Őt valószínűleg egykori honfitársaival szembeni együttérzése sarkallta arra, hogy belevágjon ebbe a számára a született nyugatnémeteknél valószínűleg jóval kockázatosabb üzletbe.

A kockázat ugyanis a két Németország közötti határokon (legyen szó akár a belnémet határról, akár a falról) nagy volt: bár a keletnémet hatóságoknak elméletileg záros határidőn belül ki kellett szolgáltatniuk az általuk elfogott nyugatnémet állampolgárokat, az addig eltelt időt pokollá tudták tenni a fogoly számára. Ráadásul – mint azt fentebb láthattuk – a keletnémet propaganda kimondottan törekedett rá, hogy a hatóság embereiben félelmet és gyűlöletet keltsen velük szemben. A baráti szocialista országokban kicsit jobb volt a helyzet, Magyarországon például a keletnémet szökési ügyek esetében a szökéssegítők a hatvanas évek elejétől minden esetben szóbeli figyelmeztetést kaptak, majd ezt követően kiutasították őket az ország területéről, ami jóval enyhébb büntetés volt, mint ami a szökevény keletnémetekre várt, akiket viszont rutinszerűen átadtak az Állambiztonsági Minisztérium illetékes emberének, és hamarosan a Stasi egyik börtönében találták magukat.²⁹

A szökéssegítőkről azért is nehéz általánosságban beszélni, mert nagyon sokféle ember szánta rá magát, hogy belekezdjen ebbe a tevékenységbe. Csak körülbelüli sejtéseink vannak arról, hogy milyen tarifákkal dolgoztak: a későbbiekben leírt 60 000 márkás „honorárium”, amelyet egy bécsi csoport kért szolgálataiért, nagyjából átlagosnak tekinthető. Persze ez nem

²⁸ Sven Felix KELLERHOFF–Bernd von KOSTKA: I. m. 171.

²⁹ Monika TANTZSCHER: I. m.

a csoport bevétele, hiszen az összeg egy részét mindenképpen felemésztették a járulékos költségek, mint például a hamis útlevél (amelynek természetesen szintén nehéz kideríteni a pontos árát). Így nem tudhatjuk pontosan, milyen összeget osztottak szét a szöktetésben részt vevők egymás között. Annyi mindenestre bizonyosnak tűnik, hogy ez még így is megérte anyagilag.

De tényleg csak a pénzért csinálták? Valószínű, hogy egy részük igen, mások – ahogy Mierendorff – az izgalomért, de joggal tarthatjuk elképzelhetőnek, hogy sokan voltak olyanok is közöttük, akik jó cselekedetnek tartották, hogy segítenek másoknak új életet kezdeni.

A keletnémet állambiztonság egészen másképpen tekintett rájuk: ők sohasem a Nyugaton bevett „Fluchthilfe” (azaz szökéssegítés) kifejezést használták erre a tevékenységre, hanem inkább az „organisierter Menschenhandel” (szervezett emberkereskedelem) vagy „Menschenschleusung” (embercsempészet) meghatározást³⁰ – lett légyen szó akár belső dokumentumokról, akár a *Neues Deutschland* hasábjairól.

Szerelem és egyéb problémák

1974 augusztusában egy fiatal szerelmespár kimondottan a könnyen átjárható jugoszláv határ miatt jött Magyarországra, hogy Belgrádon keresztül kijussanak Nyugatra. A történet még 1970-ben kezdődött, amikor a későbbi szökevény lány Lipcsében megismerkedett egy libiai vendégdiákkal, akivel egymásba szerettek.³¹ A fiatalembernek a félév leteltével vissza kellett térnie hazájába, de továbbra is igyekeztek tartani a kapcsolatot. Szerelmüket a távolság sem ölte meg: 1972-ben úgy döntöttek, összeházasodnak. De a letelepedés kérdése problémát jelentett: 1972–1973-ban a lány több kérvényt adott be a megfelelő keletnémet hatósághoz, hogy a fiatalember felvehesse az NDK állampolgárságot, de ezt minden esetben kategorikusan elutasították. „A helyzetünk annyira megviselt

³⁰ BStU MfS HA XX. Nr. 8780.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-159706, 15.

– vallotta később –, hogy egészségileg, illetve idegileg belebe-
tegedtem.”³² Így aztán 1974-ben már azon gondolkodtak, hogy
inkább Líbiában kötnek házasságot. Itt már nem is gondoltak
törvényes kitelepedésre – az elmúlt két év küzdelmei a lányt
kikészítették, így aztán követelte, hogy szerelme segítsen neki
illegálisan kijutni Nyugatra.³³ A férfi belement, és megbeszél-
ték, hogy 1974 augusztusában Prágában találkoznak, ahon-
nan együtt továbbutaznak Magyarországra, majd megpróbál-
nak bejutni Jugoszláviába. Az volt a tervük, hogy amennyiben
sikeresen átjutnak, Belgrádban elmennek a líbiai követségre,
ahol a nő részére úti okmányt kérnek, amellyel továbbutazhat-
nak.³⁴ Bár tisztában voltak a kockázattal, mindent egy lapra
tettek fel. A terv első része simán ment: Prágában a terv szerint
megtalálták egymást, másnap Komáromnál minden nehézség
nélkül beutaztak Magyarországra, és egy újabb nappal később,
augusztus 8-án a fiatalember autójával lementek Röszkére. Ez
azonban a végállomásnak bizonyult a számukra: 22:38-kor az
autót ellenőrző határőröknek az ellenőrzéskor feltűnt, hogy a
csomagtartóban annak ellenére két bőrönd van, hogy az au-
tóban a fiatalember látszólag egyedül utazik.³⁵ Mialatt ezeket
átkutatták, a fiatalember trükkkel próbálkozott: igyekezett ba-
rátságosan viselkedni a két határőrrel, és egy líbiai zászlót pró-
bált nekik ajándékozni. Nem fogadták el, helyette nekiláttak a
kocsi alapos átkutatásának, és az egyik ülés alatt két kezét a
mellén összekulcsolva megtalálták a keletnémet fiatalasszonyt.
A fiatalember a határőrök jelentése szerint „dulakodni próbált”,
de ezzel persze nem ért el semmilyen sikert: nyomban lefoglák
őket.

Az előzetes nyomozást a Csongrád Megyei Rendőr-
főkapitányságon folytatták le, ahol villámgyorsan kettéosztot-
ták az ügyet: a lányt szökési kísérlettel vádolták, és nyomban
átadták a budapesti állambiztonságnak, akik viszont felvették
a kapcsolatot a Stasi illetékeseivel; a líbiai fiatalembert ellenben

³² Uo.

³³ ÁBTL 3.1.9. V-159706, 30.

³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-159706, 16.

³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-159706, 5.

figyelmeztetésben részesítették, majd kiutasították az országból (bár természetesen adatait szintén megküldték a Stasinak).³⁶

A szöktetőkkel a magyar hatóságok általában jóval enyhébb büntetéseket foganatosítottak, mint ami a szökevényekre házájukban várt. Amikor 1971 áprilisában egy budapesti végzős gimnazista lányt az NDK-ban megismert szerelme és annak bátyja társaságában a röszei határtól mindössze két kilométerre elfogtak, a két fiatalember átadási eljárását nyomban elindították; közben a lányról azt a megjegyzést írták be, hogy tette a fiatalemberek hatása alatt követte el. Ezt követően figyelmeztették, majd értesítették osztályfőnökét, hogy az osztályközösség előtt ő is részesítse szóbeli megrovásban – mindamellett annak ellenére nem ítélték szabadságvesztésre, hogy a törvény ezt lehetővé tette volna.³⁷

Szökési terv – szökés nélkül

Egy másik esetben, amikor tulajdonképpen szökési kísérletre nem is került sor, két fiatal keletnémet nő egyikük nyugatnémet szerelme és annak barátja társaságában siófoki szállásáról több alkalommal is elautózott mind a magyar–osztrák, mind a magyar–jugoszláv határhoz. Ez az eset már csak azért is különleges, mert bár a két nőre 1975-ben a Stasi is felfigyelt, siófoki megfigyelésüket teljes egészében a magyar állambiztonság végezte. Ugyanis a Stasi még azelőtt, hogy a két hölgy gyermekeivel együtt beutazott volna Magyarországra, megküldte az adataikat magyar testvérszervezetének, amely azonnal felkészült arra, hogy itt-tartózkodásuk idején napi huszonnégy órában figyelje minden lépésüket.

A két keletnémet nőt a magyar nyomozók a Stefi és Margit kódnevekkel „tisztelték meg”, így említjük őket mi is, míg a nyugatnémet férfi, akibe Stefi egy korábbi nyaralás során szeretett bele, a Bobi nevet kapta. A Stasi a megkeresés során még azt is közölte, hogy Bobi nem sokkal korábban fejezte be a rendőrtisz-

³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-159706, 33.

³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-158241.

ti főiskolát, vagyis az állambiztonsági szervezetek értelmezése szerint „nyugati erőszakszervezet” tagjának minősült.³⁸ Bobi augusztus 20-án a Keleti pályaudvaron várta a két nőt és a három kisgyereket, amiről a nyomozók éppoly híven számoltak be, akárcsak arról, hogy a fiatalember „jókora sebességgel” vezetett Siófokig, ahová egyetlen óra alatt le is érkeztek.³⁹

Az állambiztonság nyomozói a megfigyelést egy ŽUK típusú kiállós gépkocsiból végezték, amelynek hátuljában szállították a szükséges technikai hátteret: három rádió adó-vevőt, néhány álcázott és nyílt fényképezőgépet, illetve egy Maros típusú katonai rádióvevő készüléket.⁴⁰

Kiderült, hogy nem foglaltak előre szállást, és augusztus 20-án persze a Siótourist siófoki irodájában sem kaptak. Ez a Balatonnál akkoriban nem jelenthetett gondot: alighogy kiléptek az utcára, máris leszólította őket egy férfi, és kiadta nekik Klapka György utcai házát.⁴¹ Ezután a fiatal társaság néhány kirándulástól eltekintve élvezte a Balatont, a jó időt, a gyerekek játszottak, esténként különböző mulatókba jártak. Röviden: azt csinálták, amit minden rendes turista. Az állambiztonság emberei eközben nem lazsáltak. Kerestek maguknak egy parkolóhelyet, ahonnan jól belátták a szálláshelyet és környékét, majd megszervezték – három turnusban – a huszonnégy órás megfigyelést.⁴²

Persze a Stasi nem ok nélkül hívta fel a magyar hatóságok figyelmét erre a társaságra: Stefi és Bobi, mint oly sok NDK-NSZK pár rendkívül problémásnak tarthatta, hogy a belnémet határ miatt szerelmük nem teljesedhet ki, annak ellenére, hogy érzelmileg valószínűleg nagyon erősen kötődtek egymáshoz. A megoldást sokakhoz hasonlóan abban látták, hogy a férfi segít kijutni szerelmének a keleti blokkból, hogy aztán a Német Szövetségi Köztársaságban kezdhessenek közös életet.

³⁸ ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 4.

³⁹ Uo.

⁴⁰ ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 1.

⁴¹ ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 4.

⁴² ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 1.

Bobi már másnap, augusztus 21-én reggel elvitte a csoportot Sopronba. Ez már önmagában törvénybe ütköző cselekedet volt, ugyanis a határ közeli területek tiltott zónának számítottak az NDK állampolgárok számára, de ők ráadásul továbbmentek, és Fertőboz, illetve Rákos térségében autójukból a határlétesítményeket szemlélték meg.⁴³ Itt egyébként az állambiztonsági nyomozók rövid időre elvesztették őket szem elől, és csak jóval később, Siófokon találtak újra rájuk.⁴⁴ Este egyébként törzshelyükön, a siófoki Borharapó vendéglőben hosszasan és komolyan beszélgettek, valószínűleg a soproni és határ menti élményeiket értékelték ki.

Éjfélkor megjelent egy nyugatnémet férfi a szálláshelyükön, aki másnapra találkozót beszélt meg Stefivel és Bobival, majd autójával elhajtott. Az állambiztonság azonnal lenyomozta, és az Ismerős fedőnevet adta neki.⁴⁵ Ismerős később egyébként felvette a kapcsolatot még egy férfival, vélhetően hamis iratok beszerzése végett, ugyanis ezt az embert az NDK-beli szervek útlevél-hamisítóként tartották nyilván.⁴⁶ A magyar szerv Opel névre keresztelte.

Hamis iratokra már csak amiatt is szükségük volt, mert bár a keletnémet állambiztonság értesülései szerint Bobi még odahaza az NSZK-ban megbeszélte egy barátjával, hogy ő ezeket beszerzi a részükre, és elhozza Siófokra, azonban egész ott-tartózkodásuk alatt nem bukkant fel, holott folyamatosan várták, és autójukon több alkalommal üzenetet is hagytak hátra neki.

Nem tudhatjuk, mi volt az oka e férfi távolmaradásának. Lehetséges, hogy az állambiztonság egy másik nyomozója a Stasi üzenetét követően szolt a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóságnak (KEOKH), és ezért tiltólistára került. De az is lehetséges, hogy megijedt a vállalkozással járó kockázattól, és emiatt el sem indult Nyugat-Németországból. Annyi bizonyos, hogy Siófokon nem bukkant fel.

⁴³ ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 9.

⁴⁴ ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 10.

⁴⁵ ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 12.

⁴⁶ ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”, 27.

Bobi közben még levezetett Letenyéhez, ismét 120–140 kilométeres óránkénti sebességgel, valószínűleg annak érdekében, hogy lerázza üldözőit, és ott is ellenőrizték a jugoszláv–magyar határt, egészen addig, amíg egy határőr fel nem tartóztatta őket.⁴⁷ Megjegyzendő, hogy ekkor a gyerekeket Siófokon hagyták, vagyis vélhetően semmiképp nem akartak megpróbálkozni a határátlépéssel.

Egy idő után a társaság érezhetően idegesebbé vált. Szökési terveikben nem igazán bíztak – mindenesetre annyira semmiképpen, hogy minden csomagjukat összepakolták volna, hogy a határig vezessenek. Valószínűnek tűnik az is, hogy a két nő félt tőle, hogy mi történik a gyermekeikkel, ha esetleg sikertelenül járnának. Emellett az is elképzelhetőnek látszik, hogy ha foglalkoztatta is őket az a gondolat, hogy valamilyen módon megkerüljék a határellenőrzést, és úgy jussanak át Ausztria vagy Jugoszlávia területére, a határvédelmi berendezéseket látva erről letehettek. Több mint valószínű, hogy Bobi eredeti terve az lehetett, hogy a Balatontól autójával elmegy valamelyik nyugati határátkelőhöz, és ott hamis papírok segítségével kijuttatja a nőket; azonban mivel ezeket a hamis okmányokat nem tudta megszerezni, végül kénytelenek voltak feladni: miután Bobi barátját minden este hiába várták, valószínűleg Opel is közölte velük, hogy nem tudott útlevelet szerezni.⁴⁸ Erre egyébként az állambiztonsági nyomozók abból következtettek, hogy a társaság nagyon le volt törve.

A problémát nyilvánvalóan a gyerekek jelentették: míg felnőttek részére aránylag könnyű volt illegális úton útlevélhez jutni (ezek többnyire olyan okmányok voltak, amelyeket valaki vagy elvesztett, vagy ellopták tőle), a gyerekek esetében nagyon nehéz volt olyan okmányt szerezni, amely az illetővel korban megegyező gyermeké volt, egyéb esetben azonban nem tudták megtéveszteni a hatóságot.⁴⁹

Így végül a társaság a nyaralás végén elindult Siófokról – azonban nem a határ, hanem Budapest felé. Lélekben valószí-

⁴⁷ ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 21.

⁴⁸ ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”, 27.

⁴⁹ BStU HA XX. Nr. 8780.

núleg már feladták, de azért még belekapaszkodtak egy utolsó szalmaszálba: mielőtt a Keleti pályaudvarra mentek volna, ahonnan a két nő vonatja indult az NDK-ba, elmentek a Stefánia út és az Izsó utca sarkán álló nyugatnémet követségre. Ott Bobi bement, és kérdezett valamit, de aztán hamar kijött, és visszamentek a pályaudvarra.

Mit kérdezhetett? Szinte nyilvánvaló: valamilyen törvényes módról tudakozódott, amivel az NSZK lehetővé tenné, hogy Magyarországról Stefiéknek ne kelljen hazatérniük, hanem vele utazhassanak Nyugat-Németországba. Ilyen lehetőség azonban nem létezett. A nyugatnémet állam ugyan befogadott minden olyan keletnémet állampolgárt, aki valamilyen módon kijutott a keleti blokkból, sőt az NSZK belgrádi és bécsi követségei készséggel adtak ki ideiglenes útlevelet a keletnémet menekültek részére, amivel azok eljuthattak az NSZK területére, ezt a Varsói Szerződés államaiban már nem engedték meg maguknak, ugyanis egy ilyen aktus nagyon komolyan veszélyeztette volna a két Németország közti kapcsolatokat.⁵⁰

Ilyen körülmények között halt hamvába egy ígéretes szökési terv, és valószínűleg Stefi és Bobi szerelme is szomorú véget ért. Az állambiztonsági nyomozók még feljegyezték, ahogy kettesben még megittak valamit a Keleti pályaudvar egyik restijében, majd hosszan, könnyes szemmel ültek a férfi kocsijában. És végül, amikor a nők vonatja elindult, elváltak egymástól. De még azt is feljegyezték, hogy éjfélkor, amikor a szerelvény Komáromnál átlépte a magyar–csehszlovák határt, Bobi autója ott állt az egyik utcában, és amikor a vonat átrobogott a hídon, ő is elhúzott az éjszakába. Zárszavuk így hangzott: „nem köv.”.⁵¹

⁵⁰ Manfred GÖRTEMAKER: *Kleine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*. C. H. Beck, Bonn, 2004. 80–85.

⁵¹ ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 29.

Hirtelen jött szökési terv

1985-ben egy kelet-berlini fiatalasszony balatonszemesi nyaralása során olyannyira összekülönbözött élettársával, hogy a férfi már másnap reggel viharos gyorsasággal hazautazott. A vita egyébként amiatt robbant ki, hogy az egyik szemesi lokálban a hölgy a barátja helyett egy ismeretlen magyar férfival táncolt, amit az nehezményezett, és ennek hangot is adott.⁵² A nő, aki egyébként Nyugat-Berlinben élő édesanyjával és annak élettársával közösen nyaralt a Balaton mellett, ettől teljesen összetört: elmondása szerint úgy érezte, „az NDK-ban nem maradt senki-je”.⁵³ Anyja ugyanis néhány évvel korábban, 1981-ben másik lányával – a főszereplő fiatalasszony nővérével – együtt legálisan áttelepült Nyugat-Berlinbe.⁵⁴

Akkoriban azért nem követte a családját, mert volt egy élettársa, akitől terhes volt, később pedig, amikor ez a kapcsolata véget ért, a keletnémet hatóságok nem adtak neki áttelepülési engedélyt.⁵⁵ Így aztán maradt a telefonos kapcsolattartás, meg az időnkénti találkozás, amikor édesanyja vagy nővére rövid időre átmentek hozzá a város keleti részébe.

De térjünk vissza Balatonszemesre, ahol a fiatalasszony és új élettársa között elmérgesedett a viszony. A férfi távozását követően a fiatalasszony magára maradt anyjával és annak barátjával, és nagyon el volt keseredve. Ekkor az idős férfi tett egy javaslatot: azt ajánlotta, hogy a fiatalasszony utazzon ki a családjához Nyugat-Berlinbe, ott majd vigyáznak rá, és segítenek neki új életet kezdeni.⁵⁶ Ezt úgy képzelték, hogy a fiatalasszony akkor négyesztendő kisfiával együtt repülőgépen Bécsbe megy, és ott lejelentkezik az NSZK nagykövetségén mint keletnémet menekült.⁵⁷

A problémát az jelentette, hogy hogyan jut fel egy bécsi nemzetközi járatra. Anyja odaadta neki az útlevelét, ugyanis a két nő

⁵² BStU MfS-HA II. Nr. 31027, 74.

⁵³ BStU MfS-HA II. Nr. 31027, 76.

⁵⁴ BStU MfS-HA II. Nr. 31027, 107.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ BStU MfS-HA II. Nr. 31027, 76.

⁵⁷ Uo.

nagyon hasonlított egymásra, a korkülönbség ellenére is. Fiát unokaöccseként vihette magával, ugyanis anyjának az útlevélben nem szerepelt kiskorú gyermek hozzátartozó. Budapestre a fiatalasszonyt anyja élettársa kísérte el. A repülőtérig teljesen simán kijutottak, ott még elment fodrászhoz befestetni a haját, hogy még jobban hasonlítson édesanyja útlevélképére.⁵⁸ Nem tudhatta, miért, de amikor a szökési kísérletet megelőző napon összecsomagolt, anyja még egy sminkkészletet is betett a bőröndjébe. Azt, hogy mire szolgált, nem tudta: valószínűleg azért kaphatta, hogy a smink segítségével még jobban hasonlítson anyjára, bár az egész kísérlet kapkodó tervezésére jellemző ez a feledékenység.

A repülőtéren a vámvizsgálatig minden simán ment. Ott anyja élettársa elbúcsúzott tőle, és még odaadta a kabátját, amelyben – mint az később kiderült – hagyott 1000 forint és 10 nyugatnémet márka készpénzt.⁵⁹ Erről a férfi úgyszintén elfelejtette közölni, hogy ott van, így a fiatalasszony csak akkor értesült róla, amikor a nyomozók átvizsgálták a holmiját.

Mindamellet a vámvizsgálatig könnyedén eljutott. Ott azonban adódott egy probléma: négyéves kislány a papírjai szerint az unokaöccse volt, így a reptéri szabályzat értelmében nem vihette magával. Az ügy tisztázása érdekében bevezették egy szobába, ott kellett várakoznia. Ebben a helyzetben, egyedül maradván, egyre növekedett a félelme, végül mindent bevallott. Bevallotta, hogy valójában nem az, akinek útlevelében kiadja magát, hanem keletnémet állampolgár, és illegálisan akart eljutni Ausztriába.⁶⁰ „Ezt követően – vallotta napokkal később a Stasinak – a Magyar Népköztársaság állambiztonsági szervei őrizetbe vették.”⁶¹

Nem tudhatjuk, pontosan miért kellett várakoznia: a történetből az sem derül ki egyértelműen, hogy a magyar ellenőrök gyanúsnak találták-e az útlevelét, vagy egyszerűen csak a szigorú nemzetközi légi forgalmi szabályzatnak engedelmes-

⁵⁸ BStU MfS-HA II. Nr. 31027, 77.

⁵⁹ BStU MfS-HA II. Nr. 31027, 78.

⁶⁰ BStU MfS-HA II. Nr. 31027, 79.

⁶¹ Uo.

kedtek. Lehetséges, hogy egyszerűen csak azért akartak vele beszélni, mert azzal, hogy a gyerek nem utazott vele, a jegyét módosítani kellett, esetleg egyéb rutinkérdéseket kellett volna feltenniük, és amennyiben nem vallja be magáról, fel sem merült volna, hogy keletnémet állampolgár.

Azzal, hogy bevallotta, mindenesetre működésbe hozta a gépezetet: az állambiztonsági szervek őrizetbe vették, kisfiát – akiről szintén bevallotta, hogy az ő, nem pedig a nővére gyermeke – gyermekotthonba szállították, majd még aznap elindították az átadási eljárást. Másnap, május 30-án átadták az NDK illetékes hatóságainak, akik már aznap az esti órákban repülőgéppel Kelet-Berlinbe szállították, ahol vádat emeltek ellene. Ez így hangzott:

„A IX/9. Főrésztleg közlése szerint X. NDK állampolgárságú nőt 1985. 05. 29-én a magyar állambiztonsági szervek őrizetbe vették, mialatt nevezett a Magyar Népköztársaságon keresztül megpróbálta illegálisan elhagyni az NDK-t. Az előzetes információk szerint nevezett 4 éves fiával együtt szabadságon tartózkodott a Magyar Népköztársaság területén.”⁶²

Nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy ebben az esetben miért éppen a légi út látszott a legkézenfekvőbb megoldásnak – valószínűleg azért, mert azt hitték, a repülőtéri vámvizsgálaton könnyebb átjutni, mint akár a közúti, akár a vasúti útvonalon –, sőt, vélhetőleg az adott esetben nem is jártak messze az igazságtól, hiszen úgy látszik, hogy ha a fiatal hölgy magától nem tesz vallomást, a repülőtéri tisztviselők hamis útlevelel valószínűleg minden további nélkül felengedték volna a járatra, kizárólag a reptéri szabályzat egy pontja miatt kellett várakoznia; de még ekkor is továbbjuthatott volna, ha nem esik pánikba. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy bár a történet szereplői tőlük telhetően mindent elkövettek a siker érdekében, nem végeztek el a kötelező előkészületeket. Például nem néztek utána a légitársaság utasokra vonatkozó szabályainak, holott ezeket a Nyugat-Berlinben élő férfi előzetesen nyugodtan megérdeklődhette volna akár a légitársaság budapesti ügynöksé-

⁶² BSTU MfS-HA II. Nr. 31027, 107.

gén is. Ugyanis ha tisztában vannak a gyermekre vonatkozó megkötéssel, megtehették volna, hogy a kisgyereket a nagymama viszi át Ausztriába saját nyugatnémet rendszámú autójával, majd ott ismét találkozhatnak az anyjával.

A történet sajátossága – szemben a nem légi úton történő szökésekkel – annak gyors lezárása: míg azok a személyek, akik autóval vagy vonattal próbáltak kiszökni Magyarországról, általában több napig voltak vizsgálati fogságban valamelyik illetékes rendőrségen vagy Budapesten, addig a Stasi emberei már néhány óra leteltével megjelentek, és hazaszállították a nőt.

Egy ausztriai szöktető csapat története

Egy osztrák állampolgár, nevezzük mostantól M.-nek, 1983 végén, akaratán kívül keveredett bele egy „embercsempészségi” ügybe: 1983. december 27-én egy nő ismerőse azzal kereste fel, hogy nem volna-e kedve vele együtt Budapestre utazni, hogy ott megnézzék a karácsonyi vásárt.⁶³ A férfi gyakran utazott Magyarországra: Bécsből rendszeresen átjárt Sopronba, illetve egyéb nyugat-magyarországi helyekre szórakozni, így különösebben nem lepte meg, hogy ismerőse éppen hozzá fordult. Azon már inkább meglepődött, amikor a hölgy immár Magyarország területén autózva közölte, hogy Budapestre nem egyszerűen a karácsonyi vásár céljából utaznak, hanem van egyéb dolguk is: fel kell venniük egy házaspárt, és el kell vinniük őket Jugoszláviába, hogy Nyugat-Németországba távozhassanak.⁶⁴ Néhány nappal később, immár a Zala Megyei Rendőrfőkapitányság kihallgató tisztjei előtt azt állította, hogy mindezt szíveséggként vállalta, jöllehet a nő és társa igen jelentős összegért, összesen 60 000 nyugatnémet márkáért vállalta el a házaspár kiszöktetését.⁶⁵ Ezt a pénzt egyébként egy Stuttgartban élő rokonuk fizette ki, bár a házaspár is adott hozzá a spórolt pénzéből. Az InterContinental Hotel előtt találkoztak egy M.

⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-164408, 42.

⁶⁴ ÁBTL 3.1.9. V-164408, 40.

⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-164408, 51.

számára ismeretlen férfival, aki csak „Gerhard” álnéven mutatkozott be, és semmi konkrétumot nem árult el magáról. Csupán kiejtése alapján sejtette, hogy valószínűleg svájci állampolgár lehet.⁶⁶ Azt is megtudta, hogy az ismeretlen hozta azokat az osztrák útleveleket, amelyekkel a két keletnémet polgárt juttatják majd ki az országból. Velük a Keleti pályaudvaron találkoztak, ahova vonatjuk az NDK-ból érkezett. Itt kémfilmbbe illő jelenetek játszódtak le, ahogy „Gerhard” valamilyen előre megbeszélte jel alkalmazásával megszólította a számára ismeretlen párt, majd Mercedesükbe beszállva átadta nekik az osztrák útleveleket. Ezek egyébként valódi útlevelek voltak, amelyekben a képet ragasztották át, mégpedig nem is a legprofibb módon. A házaspár nagyon nyugtalanná vált, különösen a nő. Elfogása után a férfi így beszélt erről: „Belenéztünk [az útlevelekbe], és megállapítottuk, hogy nagyon rossz minőségű felvételeket ragasztottak be. A feleségem esetében úgy tűnt, mintha nem is az ő fényképe lett volna. Kénytelen vagyok feltételes módot használni, mert az úti okmányokat pár másodpercig tarthattuk magunknál.”⁶⁷ Ennek ellenére elindultak a határ felé.

Mintegy másfél-két óra után a házaspár megállította az autót, és nem voltak hajlandóak továbbmenni: féltek a lebukástól, közölték, hogy az útleveleket nem tartják megfelelőnek. Az élénk vita valahol Zala megyében, egy főút mentén játszódott le, Letenyétől talán félórányi autóútra. A szöktetők kénytelenek voltak belátni, hogy amennyiben a házaspár ennyire zaklatott idegállapotban van, semmiképp nem lenne tanácsos megkísérelniük a határátlépést. Így aztán visszamentek Budapestre, M. pedig onnan jóval éjfél után keveredett haza Bécsbe, ahol a feleségétől „rettenetesen kikapott”.⁶⁸ Ezután azonban azt hitte, az egész ügy lezárult.

A keletnémet házaspár egyébiránt Lipcsében lakott, és nagyjából egy éve találkoztak első alkalommal egy stuttgarti rokonukkal. Innentől kezdve a kapcsolattartás szorossá vált, a nyugatnémet rokon néhány alkalommal még az NDK-ban is meg-

⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-164408, 43.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-164408, 84.

⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-164408, 48.

látogatta őket. Az itt leírt események előtt nagyjából fél évvel merült fel első alkalommal, hogy ki is vinné őket az NSZK-ba. Bár eleinte kicsit hűzódóztak, később azért mégis beleegyeztek.⁶⁹ A következő hónapokban még párszor beszéltek, és októberben egyszer találkoztak is – ekkor a nyugatnémet férfi több fényképet készített a rokonairól, mondván, az útlevelekbe kellenek a fotók.⁷⁰

Miután Budapestre visszatértek, már másnap reggel felhívták nyugatnémet rokonukat, és mindent elmondtak neki – azt is, miért nem mentek tovább. A férfi még aznap Budapestre repült, és mialatt egy kellemes napot töltött rokonaival, Stuttgartban maradt élettársa a szökésszervezőkkel tárgyalt telefonon. Először csak a pénzt akarták visszakapni, de aztán M. nőismerőse meggyőzte, hogy újra neki kellene futni a szöktetési akciónak, mégpedig addig, amíg a keletnémet pár Magyarországon tartózkodik.⁷¹

Így aztán december 31-én M. is váratlan telefont kapott, nőismerőse találkozóra hívta, és a változatosság kedvéért megint azt javasolta neki, hogy menjenek a férfi autóján Budapestre. Útközben ismét előadta, hogy újra meg akarja próbálni a legutóbbi keletnémet pár kiszöktetését, ezúttal azonban már jobb minőségű útlevelek lesznek, s még azt is hozzátette, hogy az akcióért fizetni fog neki 50000 schillinget.⁷² Ezúttal a nő is odament a találkozóra, és úgy tűnt, minden rendben van: a házaspár hosszan tanulmányozta a hamis útleveleket, majd úgy tűnt, teljesen nyugodtak: a kép immár rendben volt, és M. nőismerőse is nagyon barátságosan nyugtatta őket, hogy ezúttal minden a legnagyobb rendben lesz.⁷³

Ezt követően elkészönt M.-től és a házaspártól, majd stuttgarti rokonukkal együtt távozott. M. és a keletnémetek magukra maradtak. Ha abban reménykedtek, hogy a szilveszteri hangulatban (december 31-én délután háromnegyed hatkor

⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V-164408, 83.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² ÁBTL 3.1.9. V-164408, 43.

⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-164408, 86.

érték Letenyére) az őrség ébersége is lankad, csalódniuk kellett. A határőr a jelentés szerint azonnal felfedezte, hogy bár a három személy mindegyike osztrák útlevelet nyújtott át neki, „ezek közül kettőben a fénykép utólagosan lett beragasztva, valamint a Sopronba belépő bélyegző nem valódi”.⁷⁴

Ezt követően technikai vizsgálatra küldték a kérdéses dokumentumokat, és az erről írott háromoldalas jelentés ki is mutatta, hogy a gyanú helytálló.⁷⁵ Még a helyszínen mindhárman beismerték, hogy mire készültek.

Az ezt követő eljárást a zalaegerszegi rendőr-főkapitányságon kezdték meg, ahol aztán a három ügyet a lehető leggyorsabban szétválasztották. A keletnémet házaspárt szökési kísérlettel gyanúsították, és miután értesítették az Állambiztonsági Minisztérium illetékes emberét Berlinben (tél közepén nem volt kihelyezett operatív tisztt), megkezdték alapos kihallgatásukat. M.-et ugyan szintén kihallgatták, embercsempészetben bűnösnek találták, de a többi nyugati állampolgárhoz hasonlóan csupán kiutasították a Magyar Népköztársaság területéről, illetve elrendelték kutató-nyilvántartásba vételét, akárcsak nőismerősét, aki természetesen még nála is jobban foglalkoztatta őket mint „embercsempész”.⁷⁶

Az ebben a történetben szereplő csoport tipikus embercsempész bandának (azaz a Stasi belső szóhasználatában: „Schleuserbande”) tekinthető: legtöbb tagja amatőr volt, olyanok, akik normális hétköznapi életük mellett vagy újszerűtől, emberbarátságból, vagy pénzért vállaltak egy ilyen kockázatos ügyletet. Mivel a szökéssegítés soha nem minősült legális tevékenységnek, nagyon kevesen végezték „főállásban” – ráadásul a legtöbbek számára a lelepleződéssel véget is ért ez a fajta üzlet, még akkor is, ha – mint ez esetben – a súlyosabb büntetés elmaradt. Bár sok hasonló csoport csak alkalmilag verődött össze, ebben az esetben úgy néz ki, hosszabb távú együttműködésről, vagy legalábbis annak szándékáról beszélhetünk. Ezzel szemben számos szöktető csoport alkalmilag állt össze,

⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-164408, 9.

⁷⁵ ÁBTL 3.1.9. V-164408, 56–59.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V-164408, 120.

egy bizonyos személy kiszöktetése céljából, ahogy a következő történetben is láthatjuk.

Siófokról a Stasi börtönébe

Egy fiatal keletnémet óvónő 1982-ben Siófokon ismerkedett meg egy nyugatnémet fiatalemberrel, akivel szerelmi kapcsolata alakult ki, jöllehet a belnémet határ e kapcsolat kiteljesedését komolyan akadályozta.⁷⁷ Ettől függetlenül persze a két fiatal telefonon és levélben is tudott érintkezni, csupán a személyes találkozás volt nagyon nehéz.

Így aztán a fiatalember kitalált egy módot arra, hogyan lehetnének együtt. 1983 nyarára levélben megbeszélték, hogy együtt töltik a nyaralásukat Siófokon. Erre a nyaralásra nem egyedül érkezett, hanem egy otthoni barátjával, aki katonai idejét töltötte a Bundeswehrnél.⁷⁸

Mivel az esetet kizárólag a lány Stasi által felvett vallomásából ismerjük, nem rekonstruálható, hogy a két fiatalember hosszabban tervezte-e az ezt követő akció részleteit, vagy csak akkor dolgozták ki őket, amikor a lány már szintén Magyarországon tartózkodott. Saját bevallása szerint ő maga indulása előtt úgy készült, hogy a nyaralás végén legális úton haza fog térni, és az ötlet, miszerint megpróbálkozik az NSZK-ba való szökéssel, nem tőle származott.⁷⁹

Mindenesetre tény, hogy 1983. augusztus 7-én repülőgéppel beutazott Magyarország területére, és a repülőtérről nyugatnémet barátja társaságában Siófokra, az általa előzetesen kibérelt lakásba ment.⁸⁰ Itt több mint egy hétig csupán élvezték a nyarat, majd a fiatalember augusztus 15-én állt elő az a javaslattal, hogy a lány próbáljon meg illegálisan átjutni

⁷⁷ ÁBTL 3.1.9. V-164019, 10.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ ÁBTL 3.1.9. V-164019, 11.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.9. V-164019, 3.

Jugoszláviába, ahonnan aztán továbbviszik az NSZK-ba, és ott összeházasodnak.⁸¹

A lány saját elmondása szerint nem állt nyomban kötélnek, habozott. Természetesen ez lehet igaz is, hiszen a tiltott határátlépés nagyon komoly kockázatot jelentett; ugyanakkor a legtöbb így elfogott NDK polgár kihallgatása során hasonlóakat vallott – ami részben annak is betudható, hogy kihallgatóikban próbáltak valamiféle rokonszenvet kelteni, esetleg abban reménykedtek, hogy ha hitelt érdemlően bizonyítják, hogy szökésüket külső befolyás hatására követték el, a keletnémet szervek ezt enyhítő körülménynek tekinthetik.

Mindenesetre tény, hogy C. S. két nappal később már nyugatnémet barátja, illetve annak katona ismerőse személygépkocsijában ült, minden holmijával egyetemben, és Siófokról Nagykanizsán át a Somogy megyei kis településre, Csurgóra hajtottak. A terv a következő volt: Siófokról 14:00-kor indulnak, majd este hét körül megérkeznek Csurgóra, ahol a lányt kitestszik. Ezt követően a fiúk autójukkal, legális nyugatnémet úti okmányaik segítségével minden nehézség nélkül kilépnek az országból a közeli Barcsnál, és ott visszakanyarodnak nyugatra. Közben C. S. a lehető leggyorsabban lemegy a zöldhatárig, ott elrejtőzik, és megpróbál átjutni az őrségen. Ha ez sikerül, meg volt beszélve, hogy a fiúkkal hol találkozik újra – ezt pontosan nem adta meg, de vélhetően valahol a jugoszláv oldalon lévő Gola faluban tervezhették.⁸²

A szökést azzal is segíteni akarták, hogy még Siófokon vásároltak három csomag örölt borsot, amit a lánynak azért kellett volna elszórnia, mert az állítólag zavarja a határőrség kutyáinak a szaglását, így könnyebben átjuthat a zöldhatáron. A tervben szerepelt az is, hogy ha a határátlépés nem sikerül, C. S. visszamegy Csurgóra, és ott a templom előtti téren megvárja, amíg a két fiatalember visszamegy érte.⁸³

E terv azért nem valósulhatott meg, mert 18:45-kor az autót három utasával egy magyar határőr Iharos és Csurgó között

⁸¹ ÁBTL 3.1.9. V-164019, 3.

⁸² ÁBTL 3.1.9. V-164019, 11.

⁸³ Uo.

megállította, igazoltatta őket, s mivel a lánynak nem tudtak hamis okmányt szerezni, úti céljuk tisztázása érdekében elő is állította őket.⁸⁴

Ezt követően felgyorsultak az események: a férfiak és a nő ügyét elválasztották egymástól. A két nyugatnémet fiatalember ellen tiltott határátlépésre való felbujtás és emberkereskedelem alapos gyanúja miatt emeltek vádat, majd pár napos vizsgálati fogságot követően kitoloncolták őket az országból, augusztus 30-án pedig elrendelték, hogy mindkettejüket vegyék fel a tiltónévjegyzékbe, azaz azok közé a külföldiek közé, akiknek a beutazását a határőrség megtagadta.⁸⁵

C. S.-t azonban disszidálási kísérlet miatt vették őrizetbe, és ügyében haladéktalanul értesítették a keletnémet szerveket. Nem tudjuk pontosan, mi történt vele otthon – a legtöbb Magyarországon elfogott keletnémet állampolgár ügyét csak az ország elhagyásáig követhetjük nyomon, a BStU anonimizálási szabályai miatt a konkrét személyek további nyomon követésére az NDK-ban az akták alapján egyelőre nincsen lehetőség –, de valószínűnek tűnik, hogy a vádemelést követően vagy Berlin-Hohenschönhausen, vagy Bautzen hírhedt börtönébe kerülhetett.

A szökési kísérletek után

Az egyedi esetek vizsgálatán keresztül beleláthatunk a szökési kísérletekbe keveredett emberek életének egy-egy részletébe. E források egyik problémája azonban éppen ez: bár a szökés körülményeit és az azt megelőző eseményeket, eseménysort aránylag részleteiben megismerhetjük, az adott személy előéletéről csak a kihallgatáson elmondottakat tudhatjuk meg, vagyis az legnagyobbbrészt homályban marad. Nehézséget jelent, hogy a Magyarországon indult ügyek németországi folytatását nem ismerhetjük meg pontosan a szigorúbb német anonimizálási szabályok miatt. Így nem tudhatjuk, hogy a konkrét személyt

⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V-164019, 3.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.9. V-164019, 30.

az Állambiztonsági Minisztériumnak való átadását követően hova szállították, pedig ez lehetőséget adna a mélyebb elemzésre. Az általános ügymenetből tudjuk csak kikövetkeztetni, hogy mi történhetett. Az elfogott személyeket a szökést követően repülőgéppel szállították el az országból, minden esetben az Állambiztonsági Minisztérium emberei. Ez nagyon fontos tényező, ugyanis Monika Tantzschert értelmezése szerint az állambiztonság fogházaiban nem voltak biztosítva a rabok fogva tartásának jogállami keretei. Ami többek között azt jelentette, hogy egyáltalán nem létezett arra vonatkozó előírás, hogy mennyi idő után kell biztosítani számára az ügyvédet, vagy hogy milyen rend szerint látogathatják a rokonai. Az Állambiztonsági Minisztériumnak még az sem volt kötelessége, hogy a rabnak vagy rokonainak elárulják, melyik fegyintézetben tartják fogva, ami szintén visszaélések egész sorára adott lehetőséget.⁸⁶ Bár 1988-ban az NDK új megállapodást kötött a magyar belügyminisztériummal, amelyben immár a keletnémet államügyészség küldöttségének kellett átadni az elfogott szökevényeket, a rendszer 1989-es összeomlása miatt e változás gyakorlati következményeit nem láthatjuk.

Összegzés

Mit válaszolhatunk a tanulmány elején feltett kérdésre? Az ismertetett konkrét esetekben a magánéleti tényezők egyértelműen dominálnak: az egyik nő pillanatnyi érzelmi válsága miatt úgy látta, hazájában nem maradt senkije és semmije, ezért akart anyja után költözni; a másik esetben a szökésre készülő személy külföldön akart házasságot kötni; de olyan is akadt, aki egzisztenciális problémái megoldását látta a szökésben. Első olvasatra azt mondhatnánk, szó sincs társadalmi ellenállásról, ezek az emberek pusztán magánéleti okokból tettek, amit tettek. Árnyalja viszont a képet, hogy az ismertetett esetekhez nagyon hasonló motiváció alapján sok más ember is megkísérelte

⁸⁶ Monika TANTZSCHER: I. m. 45.

a szökést, azaz mindenképpen tipikus problémáról beszélhetünk. A leírt esetek szereplői nem csak az NDK-ban gondolkodtak volna el a külföldre költözés lehetőségén, de egy szabadabb országban minden további nélkül megtehették volna. Vegyük például a Stefi és Margit néven leírt nők esetét: amennyiben a hölgy össze akart volna házasodni külföldi barátjával, szabadabb országok esetében – áthidalható bürokratikus nehézségek árán – ezt aránylag könnyen megtehetette volna. Ugyanígy az a fiatalasszony, aki szerelmi csalódása után úgy gondolta, hogy családjá után költözne külföldre, például Ausztriából kívánt volna kitelepülni az NSZK-ba, a saját nevén is felszállhatott volna a repülőgépre.

Az emberi szabadságjogokat tiszteletben tartó államokban a leírt esetekből nem válhatott volna rendőrségi akta, a problémákat és akadályokat szinte minden esetben a Német Demokratikus Köztársaság hozta létre az emberi mozgásszabadság korlátozásával, amivel lényegében rákényszerítette ezeket az embereket, hogy szabadságjogaikat a rendszer elleni bűncselekmény útján érvényesítsék.

Ugyanilyen fontosságot kell tulajdonítanunk a hivatalos keletnémet és magyar szervek reakciójának. Az Állambiztonsági Minisztérium elképesztő erőket mozgósított a magyarországi megfigyelésekre: évente három operatív tisztnek kellett szállást és ellátmányt biztosítani május elejétől október végéig; emellett az ügynöki hálózat Magyarországra juttatását is jórészt az állambiztonság fedezte. Ugyancsak rendkívül magas költségnek tekinthetjük azt a katonai repülőgépet, amelyet minden egyes szökevényért külön Ferihegyre küldtek: ennek a járműnek a kerozinfogyasztása nyilvánvalóan irreálisan magas költség volt egy-egy szökevény hazaszállításához. Ha mindehhez még hozzávesszük a keletnémet propagandagépezetet, amelyet a szökevények és a szöktetők ellen mozgósítottak, világosan láthatjuk, hogy maga az Állambiztonsági Minisztérium és a keletnémet államvezetés egyaránt kiemelt jelentőségű politikai ügynek tekintette a szökéseket. Ugyanez elmondható a vele együttműködő külföldi állambiztonsági szervezetekről is.

Ráadásul a nyugati sajtó folyamatosan igyekezett politikai tőkét kovácsolni a Republikfluchtból. Így – bár az egyes esetek magánéleti problémákban gyökereztek –, a jelenséget összességében olyannyira áthatotta a politika, hogy csak a társadalom és az állam, illetve az állambiztonság közti küzdelemként értelmezhető.